

УДК 811.111-26:81'42:141.311

КОНЦЕПТУАЛЬНА МЕТАФОРА В ІДІОСТИЛІ ДЖУЛІАНА БАРНСА: ПОЕТИКО-КОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ

О.Я. Дойчик, канд. філол. наук (Івано-Франківськ)

У статті досліджуються механізми виникнення та функціонування індивідуально-авторських метафор, що відтворюють ключові концепти ідіостилу сучасного британського письменника Джуліана Барнса, зокрема концепт FEAR OF DEATH. Аналіз концептуальних метафор здійснюється шляхом залучення теоретичних напрацювань когнітивної поетики. Застосування методу моделювання мереж концептуальної інтеграції дає змогу адекватно відтворити авторське осмислення концепту FEAR OF DEATH.

Ключові слова: ідіостиль, когнітивна поетика, концептуальна метафора, теорія концептуальної інтеграції, багатомасштабна концептуальна мережа.

Дойчик О.Я. Концептуальная метафора в идиостиле Джулиана Барнса: поетико-когнитивный анализ. В статье исследуются механизмы возникновения и функционирования индивидуально-авторских метафор, репрезентирующих ключевые концепты идиостиля современного британского писателя Джулиана Барнса, в частности, концепт FEAR OF DEATH. Для анализа концептуальных метафор используется теоретическая база когнитивной поэтики. Применение методики моделирования сетей концептуальной интеграции позволяет адекватно отобразить авторское понимание концепта FEAR OF DEATH.

Ключевые слова: идиостиль, когнитивная поэтика, концептуальная метафора, теория концептуальной интеграции, многомасштабная концептуальная сеть.

Doichyk O.Ya. Conceptual Metaphor in Julian Barnes' Idiostyle: Cognitive Poetic Analysis. The article deals with the analysis of mechanisms of creation and functioning of individual conceptual metaphors, representing key concepts of Julian Barnes' idiostyle, in particular, the concept FEAR OF DEATH. The analysis of conceptual metaphors is done by means of the theoretical base of cognitive poetics. To adequately decode the author's understanding of the concept FEAR OF DEATH the method of conceptual integration networks modeling is used.

Key words: idiostyle, cognitive poetics, conceptual metaphor, conceptual integration theory, multiple-scope conceptual network.

Для сучасної лінгвістики актуальним є проблематика лінгвокогнітивних характеристик аналізу ідіостилу автора художнього твору (праці Л.І. Белехової, Н.С. Болотнової, О.П. Воробйової, О.М. Кагановської, О.В. Мазепоної, Е. Семіно, І.А. Тарасової, О.Г. Фоменко та інших). У поетико-когнітивному вимірі ідіостиль автора художнього твору визначається як опосередкований у художньому тексті мовно-ментальний портрет письменника, який відображається у специфіці індивідуально-авторської концептуалізації дійсності, що детермінується системою особистісних цінностей.

Когнітивні лінгвісти [14; 15] стверджують, що наша концептуальна система, у термінах якої

ми мислимо і діємо, є повністю метафорична за своєю природою. Іншими словами, метафора присутня у повсякденному житті, у мовленні та думках. Концептуальна метафора, згідно з Дж. Лакоффом, – це розуміння і переживання певних явищ і речей (абстрактних) у термінах конкретних. В концептуальній метафорі відбувається взаємодія домену джерела (source domain) і домену цілі (target domain).

Більша частина нашої концептуальної системи є метафорично структурованою, тобто більшість концептів (target domain) частково осмислюються у термінології інших концептів (source domain), а явища лінгвістичні виражають втілене розуміння

© Дойчик О.Я., 2013

світу [14, с. 56]. Наше бачення світу і себе у цьому світі концептуалізується повсякденною свідомістю через емпіричні уявлення, що випливають із фізичного сенсомоторного досвіду людства, пропущеного крізь культурологічний фільтр [3, с. 19]. Таке осмислення відбувається переважно за аналогією, тому “ми не можемо думати абстрактно, не думаючи метафорично” [11, с. 266].

На думку Е. Семіно, якщо метафоричні моделі відіграють важливу роль у повсякденному мовленні, то можна стверджувати що такі моделі відображають концептуальні зв’язки, поширені серед носіїв однієї мови. У межах цієї теоретичної парадигми можна вважати, що конвенційні використання метафор відображають картину світу, спільну для членів однієї і тієї ж лінгво-культурної спільноти [16, с. 108]. Дослідження, які відкрили зв’язок між концептуальними метафорами та картиною світу певної культурної спільноти [15; 16], знайшли своє продовження у спробах виявити, як метафоричні моделі у межах певного художнього тексту відображають концептуальну систему його творця [3; 4; 7; 17]. На індивідуальному рівні систематичне вживання певної метафори чи метафор відображає ідіосинкретичні когнітивні звички, індивідуальний спосіб осмислення та ослівеснення світу, або, іншими словами, індивідуальний когнітивний стиль [17, с. 147].

Як зазначає Л.І. Белехова, у художній творчості існує принцип поетичного порушення когнітивних процесів (*violation of cognitive processes*). Тобто, “особливе бачення предмету, ефект його естетичної та емотивної значущості” створюється шляхом модифікації, а часом і деформації когнітивних процесів та операцій, які задіяні у регулярних процесах формування поетичних образів [1, с. 175]. Результатом таких навмисних деформацій може бути створення новообразів – кенотипів (які здійснюють прорив у звичному концептуальному просторі поняттєвої системи людини) та ідіотипів (які характеризуються авторським стилем (ідіостилем) словесного втілення відомих концептів і містять несподівані способи відображення картини світу) [1, с. 337, 354], або існування прихованих мегаметафор в художньому творі [3, с. 19].

Розрізняють метафору концептуальну, яка є інструментом когніції і зосереджується на змісті та референційній функції, яку вона виконує; і метафору стилістичну, яка є засобом образності, зосереджується на формі і виконує поетичну функцію. Перша – це конвенційна метафора, яка відображає систематичні, зафіксовані в досвіді, кореляції між явищами, структурує повсякденну концептуальну систему людини; тоді як друга – це образна метафора, яка дозволяє людині по-новому глянути на явища дійсності [2, с. 63].

Метою статті є простежити механізм створення та функціонування індивідуально-авторських метафор, що відтворюють ключові концепти ідіостилю Джуліана Барнса, зокрема концепт FEAR OF DEATH.

Серед найбільш відомих сучасних письменників-постмодерністів (М. Аміс, П. Акройд, У. Еко, П. Зюськінд, Дж. Фаулз, К. Кізі та ін.) Джуліан Барнс займає почесне місце, оскільки його творча манера, поєднуючи риси постмодернізму (зокрема, символізм, фрагментарність, релятивізм, ризомність, стратегія подвійного кодування, іронія тощо), виходить за межі постмодернізму і характеризується неповторністю, оригінальністю і впізнаваністю.

Об’єктом нашого дослідження є ідіостиль Джуліана Барнса у лінгвокогнітивному вимірі. Предметом дослідження виступають індивідуально-авторські метафори як засоби втілення ключових концептів авторського ідіостилю. Матеріалом слугує вибірка мовних засобів вербалізації концепту FEAR OF DEATH у романах Джуліана Барнса “A History of the World in 10 1/2 Chapters” і “Metroland”.

На сучасному етапі, як зазначає О.П. Воробйова, у межах когнітивної поетики вже накопичено певний корпус інтерпретацій художніх текстів [1; 4; 17], де доміантними виступають методика реконструкції ключових концептуальних метафор або їх конфігурацій.

Продуктивною є також методика побудови мереж концептуальної інтеграції – теорія концептуального блендингу (запропонована і докладно розроб-

лена у працях М. Тернера і Ж. Фоконьє [9; 10; 18] та в інших дослідженнях [4; 8; 12; 16; 18], яка дає змогу простежити за розвитком авторської думки, оскільки саме ця методика застосовується для аналізу локальних, динамічних процесів у мові та мисленні (“online processes”) [9, с. 245].

Теорію концептуальної інтеграції (теорію блендингу) було створено для розв’язання конфліктів між сферою джерела та сферою цілі, які можуть виникати при творчій метафоричній концептуалізації дійсності. Конфлікт виникає, як правило, при спробах з’єднати сценарії з обох просторів (джерела і цілі) в одне ціле. Мета функціонування блендингової теорії полягає у поясненні динамічних (online) смислових утворень шляхом побудови мережі ментальних просторів [10, с. 3]. У той час як сфери джерела і цілі у теорії когнітивної метафори характеризуються стабільністю і закріплені у пам’яті мовця, ментальні простори у теорії концептуальної інтеграції репрезентують короточасні когнітивні утворення, похідні від існуючих доменів (джерела та цілі) та концептуальних метафор, відтворюючи динамічні процеси мислення [16, с. 114]. Ментальний простір – це концептуальний “пакет інформації”, який розгортається онлайн, тобто у момент розуміння та дії [9, с. 136; 13, с. 227].

Теорія концептуального блендингу передбачає застосування чотирьох ментальних просторів для пояснення процесу зародження та сприйняття специфічних метафоричних конфігурацій. Сюди входять: два вхідні простори (input spaces), які асоціюються зі сферами джерела та цілі у теорії концептуальної метафори, а також породжуючий простір (generic space), який відтворює концептуальну структуру, спільну для обох вхідних просторів, та емергентний простір (blended space) зі своєю власною структурою, де мовний матеріал з обох вхідних просторів взаємодіє особливим чином, відображаючи приховані авторські смисли [12, с. 104]. Елементи вхідних просторів проєктуються у бленд вибірково [9, с. 142]. Ментальні простори – це дуже часткові одиниці, які містять власні елементи, структуруються фреймами і когнітивними моделями. Організуючий фрейм ментального

простору – це фрейм, який специфікує природу релевантної діяльності, подій та учасників та відображає зв’язки між елементами у ментальному просторі [9, с. 158].

Когнітивна теорія метафори первинно розроблена для ідентифікації регулярних моделей метафоричної концептуалізації, тобто для конвенційних метафор, тоді як блендингова теорія досліджує нові та унікальні метафори [12, с. 110]. Виходячи з цього, у нашому дослідженні ідіостиліо Джуліана Барнса аналізуємо індивідуально-авторські метафори, які репрезентують концепти в особливому осмисленні, із застосуванням поетико-когнітивної методики побудови мереж концептуальної інтеграції, яка дозволяє більш глибоко відтворити авторські конотації.

Головною рисою індивідуальної концептуалізації дійсності письменника є акцентування уваги на екзистенційних виявах людського буття. Мовне вираження трагічного світовідчуття характеризується глибиною осмислення складних життєвих ситуацій, дихотомій морального вибору.

На думку Джуліана Барнса, складна і суперечлива соціальна реальність, з нівеляцією усіх ціннісних координат, заміною людського фактору штучним інтелектом, постійною загрозою ядерної війни, породжує в людині страх, невпевненість у завтрашньому дні та формує відчуття власного тотального безсилля: *That is what’s wrong with the world <...> We’ve given up having lookouts. We don’t think about saving other people, we just sail on by relying on our machines* [5, с. 95–96].

В індивідуальній концептосфері Джуліана Барнса, враховуючи його атеїстичне виховання, проблема існування Бога і життя після смерті є надзвичайно актуальною, тому питання безсмертя душі та існування Вищої сили цікавить його з різних позицій. Він намагається врахувати всі можливі теорії, зіставивши їх із власними інтуїтивними здогадами, і наділяє героїв романів своїми переживаннями. Неможливість як для героїв, так і для самого письменника з’ясувати правду зумовлює появу страху перед невідомим: *The fear of death would always arrive while I was lying on my right side, facing*

out towards the window and the distant railway line [6, с. 58]. “Невідоме” знаходиться в майбутньому і неминуче втілюється виключно у понятті смерті. І смерть, і страх, актуалізовані у романах Джуліана Барнса “A History of the World in 10 1/2 Chapters”, “Metroland”, “Staring at the Sun” та “Nothing to Be Frightened of”, в індивідуальній картині світу автора об’єднуються у концепт FEAR OF DEATH.

Концепт FEAR OF DEATH представлений у романах письменника численним мовним матеріалом. З погляду його метафоричного відтворення цікавим є уривок із тексту роману “A History of the World in 10 1/2 Chapters”, де страх смерті передається імпліковано: *I admire her because she’s got this job of sleeping that we all have to do, every night, carelessly, until we die, much better worked out than I have. She handles it like a sophisticated traveller unthreatened by a new airport. Whereas I lie there in the night with an expired passport, pushing a baggage trolley with a squeaking wheel across to the wrong carousel* [5, с. 224].

Декодувати приховані смисли можна за допомогою багатомасштабної моделі концептуальної інтеграції (multiple-score network, за термінологією Ж. Фоконьє [10, с. 279]), в якій вхідні простори мають різні організуючі фрейми, а організуючий фрейм емергентного простору, включаючи проєкції кожного з них, має власну структуру, яка не є похідною від жодного із вхідних просторів.

На рис. 1 відобразимо концептуальну мережу, вхідними просторами якої виступають SLEEPING (input 1), TRAVELING (input 2), DEATH (input 3), FEAR (input 4).

Досліджувана метафора виявляє свій зміст завдяки поєднанню (combination, у термінології З. Кьовечеша [13, с. 47–49]) кількох концептуальних метафор (LIFE IS JOURNEY, DEATH IS DEPARTURE / DEATH IS GOING TO A FINAL DESTINATION, DEATH IS SLEEP, SLEEPING IS TRAVELLING) та поступовій зміні ракурсу концептуалізації (elaboration, у термінології З. Кьовечеша [13, с. 47–49]): сон зображено як спокійний вид

діяльності, однак зіставлення фрейму сну із фреймом подорожі (SLEEPING IS TRAVELLING) шляхом нарощування виявляє негативні аспекти, пов’язані із подорожуванням (*an expired passport, pushing a baggage trolley with a squeaking wheel across to the wrong carousel*), які у вигляді асоціацій (*a squeaking wheel*) провокують неприємні відчуття, котрі, у свою чергу, екстраполюються на фрейм сну. Не відвідуваний раніше аеропорт викликає страх у оповідача (agent 2), (що передається запереченням присутності страху у його дружини (agent 1), чий емоційний стан протиставляється його власному емоційному стану) і відображає у ширшому розумінні страх перед невідомим. Невідоме майбутнє у концептосфері Дж. Барнса пов’язується зі страхом смерті: концепт FEAR OF DEATH вводиться фразою *until we die* та лексемою *unthreatened*, доповненими попереднім контекстом (*Every so often I find myself catapulted out of bed with fear of time and death, panic at the approaching void* [5, с. 223]). Породжуючий простір концептуальної мережі виявляє кореляції метафор SLEEPING IS TRAVELLING і DEATH IS DEPARTURE, де організуючим фреймом є TRAVELLING (input 2), який структурує фрейм сну і фрейм смерті. Створений емергентний простір виявляє, що причиною неспокійного сну оповідача є страх смерті.

Здійснений аналіз виявив, що для творчої манери Дж. Барнса притаманне зародження нових образів, адекватне дослідження яких можливе шляхом залучення теоретичних напрацювань та методів когнітивної поетики. Зокрема, застосування методу моделювання мереж концептуальної інтеграції дало змогу повніше розкрити функціонування метафор у ідіостилі письменника. Перспективним, на наш погляд, є подальше вивчення індивідуально-авторських метафор, які репрезентують ключові концепти в ідіостилі Джуліана Барнса. Аналіз концептуальних метафор з використанням теорії концептуальної інтеграції доповнює вивчення ідіостилу письменника у лінгвокогнітивному вимірі.

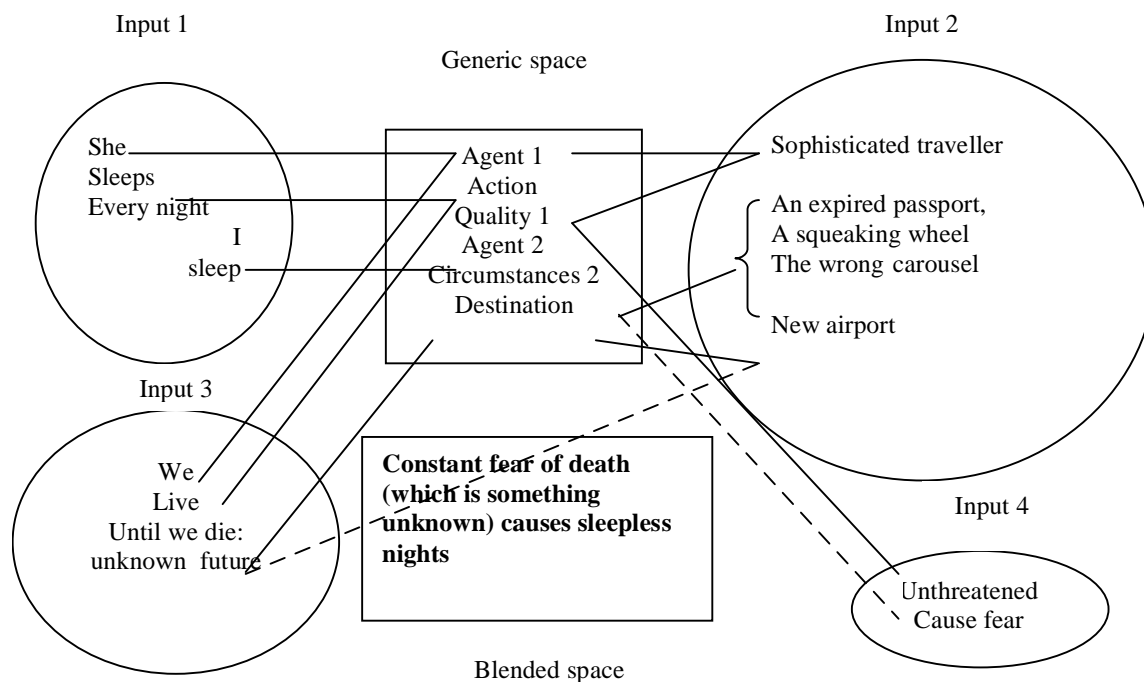

Рис. 1. Концептуальна мережа ментальних просторів для метафори SLEEPING IS TRAVELLING

ЛІТЕРАТУРА

- Белехова Л.І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Л.І. Белехова. – Київ, 2002. – 461 с.
- Ваховская О.В. Метафорические средства концептуализации греха в англоязычном дискурсе / О.В. Ваховская, И.С. Шевченко // Записки з романо-германської філології. – Вип. 25. – 2010. – С. 62–75.
- Воробійова О.П. Когнітивна поетика: здобутки і перспективи / О.П. Воробійова // Вісник Харків. нац. ун-ту. – 2004. – № 635. – С. 18–22.
- Воробійова О.П. Евристика модерністського дискурсу у когнітивно-поетологічному висвітленні (на матеріалі оповідань Вірджинії Вулф) [Електронний ресурс] / О.П. Воробійова. – 2009. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vknlu/fil/2009_1/5.
- Barnes J. A History of the World in 10 S Chapters / J. Barnes. – New York : Vintage Books, 1989. – 308 p. (H).
- Barnes J. Metroland / J. Barnes. – London : Picador, 1980. – 214 p.
- Black E. Metaphor, Similie and Cognition in Golding's The Inheritors / E. Black // Language and Literature. – 1993. – 2. – P. 37–48.
- Coulson S. Semantic Leaps : Frame-Shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction / S. Coulson. – Cambridge University Press, 2006. – 304 p.
- Fauconnier G. and Turner M. Conceptual Integration Networks / G. Fauconnier, M. Turner // Cognitive Science. – 1998. – 22/2. – P. 133–187.
- Fauconnier G. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities / G. Fauconnier, M. Turner. – N.Y. : Basic Books, 2002. – 440 p.
- Freeman M. Poetry and the Scope of Metaphor : Toward a Cognitive Theory of Literature / M. Freeman // Metaphor and Metonymy at the Crossroads : A Cognitive Perspective / [ed. by A. Barcelona]. – Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2000. – P. 253–281.
- Grady E.J. Blending and Metaphor [Електронний ресурс] / J.E. Grady, T. Oakley, S. Coulson // Metaphor in Cognitive Linguistics : Selected Papers from the Fifth International Cognitive Linguistics Conference / [ed. by R. W. Gibbs, G.J. Steen]. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. – 1997. – P. 101–124. – Режим доступу : <http://blending.stanford.edu>.
- Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction / Z. Kövecses. – Oxford etc. : Oxford University Press, 2002. – 375 p.
- Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind / George Lakoff. – Chicago : Chicago Press, 1987. – 614 p.
- Lakoff G., Turner M. More than Cool Reason : A Field Guide to Poetic

-
- Metaphor / G. Lakoff, M. Turner. – Chicago : Chicago University Press, 1989. – 230 p. 16. Semino E. A Cognitive Stylistic Approach to Mind Style in Narrative Fiction / E. Semino // *Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis* / [ed. by Elena Semino and Jonathan Culpeper]. – Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company. – 2002. – P. 95–122.
17. Semino E. Metaphor and Mind Style in Ken Kesey’s “One Flew Over the Cuckoo’s Nest” / E. Semino, K. Swindlehurst // *Style*. – 1996. – № 30. – 1. – P. 143–166. 18. Turner M. Frame Blending / M. Turner // *Frames, Corpora, and Knowledge Representation* / [ed. by Rema Rossini Favretti]. – Bologna : Bologna University Press, 2008. – P. 13–32.